

МАЄСТАТ СЛОВА

Станіслав Лем

ЗІ СПОГАДІВ ЙОНА ТИХОГО

® ТЕРНОПІЛЬ
БОГДАН

Серію «Маєстат слова» засновано 2004 року

Stanisław Lem

Ze wspomnien Ijona Tichego

© Barbara Lem and Tomasz Lem, 2016

Головний герой циклу «Зі спогадів Ійона Тихого» польського письменника-фантаста С. Лема — капітан міжзоряного корабля, космічний вовк, а водночас знаний вчений і відомий дослідник. В Ійона Тихого напрочуд цікаве і сповнене пригод життя. Він добре знайомий із низкою геніальних винахідників, зокрема із Коркораном, котрий змодельював на комп'ютері цілий світ, Декантором, котрому вдалося вивільнити свідомість людини, прирікши її на болісне безсмертя, і Зазулем — першим винахідником машини часу. Ійон Тихий гостює у психіатричній клініці для роботів. Він стає свідком бунту штучного розуму, який намагається вивільнитися від впливу людини. Зрештою, пригод на космічних трасах вистачає, а герой цього циклу, здається, притягує їх, наче магніт.

*Охороняється законом про авторське право.
Жодна частина цього видання не може бути відтворена
в будь-якому вигляді без дозволу видавця*

Навчальна книга — Богдан, просп. С. Бандери, 34а,
м. Тернопіль, 46002, тел./факс (0352)52-06-07; 52-19-66; 52-05-48
office@bohdan-books.com www.bohdan-books.com
Збут: (0352) 43-00-46, (067) 3504817

Книга поштою: тел.: (0352) 51-11-41, (067) 3501870,
mail@bohdan-books.com
тел.: (044) 296-89-56; (095) 808-32-79, nk-bogdan@ukr.net

I. Професор Коркоран

Хочете, щоб я знову щось розповів? Авжеж. Он Тарантоґа дістав уже свого блокнота для стенограми, не кваптеся, професоре. Правду кажучи, я не знаю нічого, що міг би вам розповісти. Що? Ні — не жартую. Зрештою, можу ж я хоча б раз захотіти й посидіти один вечір мовчки у вашому товаристві. Чому? Ха, чому! Дорогесенькі мої, я ніколи про це не згадував, але Космос, передусім, заселений такими ж істотами, як і ми. Не лише людиноподібними, а й як дві краплі води схожими на нас. Половина заселених планет — це трохи більші або трохи менші за Землю з холоднішим або теплішим кліматом, але хіба це відмінності? А їхні жителі, вони... Люди, — бо, зрештою, то таки люди — і вони такі схожі на нас, що відмінності лише підкреслюють подібність. Чому я не розповідав про них? А що в цьому дивного? Подумайте. Вдивляюсь у зірки, пригадую різні пригоди, переді мною з'являються різні картини, але найохочіше я звертаюсь до незвичайних. Вони бувають і страшні, і дивні, або й брутальні, чи навіть смішні, і, незважаючи на все це, нешкідливі.

Але вдивляйтесь у зірки, мої дорогі, і знати, що ці малі блакитні іскорки, це — коли зійти на них — засилля бридоти, смутку, непевності, цілковитого занепаду, що там, у темно-синьому небі, теж аж роїться від старих халуп, брудних обійсть, занедбаних цвинтарів, стічних ровів — хіба розповіді тих, хто побував у Галактиці, мають нагадувати нарікання перекупки, котра гасає по провінційних містечках? Хто захотів би таке слухати? І хто такому повірив би? Такі думки з'являються, коли людина трохи пригнічена або виявляє нездорову схильність до щирого вияву почуттів. Отже, щоби не засмучувати вас і не пригнічувати — сьогодні про зірки ні слова. Ні, певна річ, я не мовчатиму. Ви б відчули себе ошуканими. Розповім щось, хай буде по-вашому, але не про подорожі. Зрештою, я й на Землі пережив чимало. Професоре, якщо вам так уже хочеться, можете нотувати.

Як ви знаєте, до мене приїжджають гості, інколи — дуже дивні. Я зосереджу увагу на певних категоріях: невизнаних винахідниках і вчених. Не знаю чому, але їх наче магнітом тягне до мене. Погляньте, Тарантоґа вже посміхається. Але це не про нього, адже він не належить до невизнаних винахідників. Сьогодні я розповім про тих, кому не пощастило, або, радше, кому аж занадто пощастило: вони досягли мети й побачили її мар-

ність. Звичайно, визнати цього вони не хочуть. Самотні, нікому не відомі, зятяті в тому шаленстві, що його лише популярність і успіх можуть обернути інколи — дуже рідко — на прогрес. Зрозуміло, більшість тих, котрі приходили до мене, були сірою маніакальною братією, були людьми, захопленими ідеєю — часто навіть не своєю, а запозиченою у попередніх поколінь, як, приміром, винахідники *perpetuum mobile*¹, обмежені, банальні у своїх вочевидь безглузких рішеннях, — а втім, навіть у них жевріла та іскорка безкорисливості, що спопеляє життя, штовхає до нестримних, явно марних зусиль. Вони жалюгідні, ці неповноцінні генії, титани карликового духу, скалічені ще в пелюшках природою, яка, похмуро пожартувавши, обдарувала їхню нездарність творчим завзяттям, гідним хоч би й Леонардо²; на їхню долю в житті випала байдужість або глузування, а все, що можна для них зробити, — це побути годину чи дві терплячим слухачем і співучасником їхньої мономанії.

¹ Вічний двигун (*лат.*).

² Мається на увазі Леонардо да Вінчі (Leonardo da Vinci, 1452–1519) — видатний італійський вчений, дослідник, винахідник і художник, архітектор, анатоміст й інженер, одна із найвизначніших постатей італійського Відродження.

В цій юрбі, яку лише власна дурість захищає від розпачу, зрідка трапляються й інші люди — я не хочу ні називати їх, ні оцінювати, ви зробите це самі. Перший, хто постає перед очима, коли я говорю про це, — професор Коркоран.

Я познайомився з ним років дев'ять чи десять тому на якійсь науковій конференції. Ми перемовилися з ним кількома фразами, коли він ні з того ні з сього (розмова навіть не натякала на цю тему) спитав:

— Що ви думаєте про духів?

Я спершу подумав, що це ексцентричний жарт, але згадав, що колись чув якісь плітки про його дивацтва — не пам'ятав лише, як про це говорилося — як про щось позитивне, чи негативне.

Тому я про всяк випадок відповів:

— Я взагалі не думав про таке.

Той одразу ж повернувся до попередньої теми. Вже пролунав дзвінок, закликаючи на нове засідання, аж тут Коркоран раптом нахилився — він був набагато вищий від мене — і сказав:

— Тихий, ви мені підходите. У вас немає упевненості. Може, я помиляюся, але ладен піти на ризик. Завітайте до мене, — кажучи це, він подав мені візитівку. — Спершу, будь ласка, зателефонуйте, бо коли дзвонять, я не підхожу до дверей і нікому не відчиняю. А зрештою, як хочете...

Ще того ж вечора, сидячи за столиком із Савінеллі, юристом, який добре знається на космічному праві, я спитав його, чи знає він такого собі професора Коркорана.

— Коркоран! — вигукнув той із властивим йому запалом, підігрітим другою пляшкою сицилійського вина. — Це той навіжений кібернетик? Як він поживає? Я не бачив його вже хтозна-відколи!

Я відповів, що не чув про нього нічого надзвичайного, лише ім'ям цим протурчали всі вуха. Гадаю, ці слова не образили б Коркорана. Савінеллі розповів мені за вином дещо з пліток. З них випливало, що Коркоран, як молодий науковець, подавав неабиякі надії, хоч уже тоді не виявляв належної поваги до старших, і це подеколи оберталось грубістю, а відтак зробився правдолюбом, з тих, котрі мають втіху як з того, що говорять людям у вічі те, що про них думають, так і з того, що цим завдають найбільшої шкоди собі. Коли Коркоран допик своїм колегам, професорам, і перед ним зачинилися усі двері, він несподівано розбагатів, одержавши велику спадщину, купив за містом якусь хижку і перебудував її на лабораторію. Поселився там разом із роботами — тільки таких помічників і асистентів міг терпіти. Може, й досягнув там чого, але шпальти наукових часо-

писів були недоступні для нього. Та він цим не переймався. Якщо він в ту пору й зав'язував якісь контакти з людьми, то лише для того, щоби після встановлення більш-менш близьких стосунків надзвичайно грубо, без будь-якої видимої причини — відштовхнути, образити їх. А коли досягнув похилого віку і та бридка забава надокучила йому — zostався самітником. Я запитав Савінеллі, чи знав він те, що Коркоран вірить у духів. Юрист, попиваючи вино, аж зайшовся сміхом.

— Коркоран? У духів?! — вигукнув Савінеллі. — Чоловіче, та він не вірить навіть в людей!!!

Я спитав, як це розуміти. Він відповів, майже дослівно, що Коркоран був, на його думку, соліпси-стом¹ — вірив лише у власне існування, всіх інших вважав їх фантомами, примарами, і, певно, тому ставився так навіть до найближчих йому людей: оскільки життя — це різновид сну, то все дозволено. Я зауважив, що все це не унеможлиблює віру в духів. Савінеллі, зі свого боку, спитав, чи чув я колись хоч про одного кібернетика, котрий би в них

¹ Тобто був прихильником соліпсизму (лат. *solus ipse* — «тільки сам») — теоретичної установки, крізь призму якої увесь світ бачиться витвором свідомості (Я), котре — єдине, що дано безсумнівно, повсякчас тут.

вірив. Потім розмова перекинулась на інше, але й почутого було досить, щоби заінтригувати мене. А оскільки я належу до людей, котрі не люблять зволікати, то й зателефонував уже наступного дня. Слухавку взяв робот. Я сказав йому, хто я і в якій справі. Коркоран зателефонував до мене лише на другий день пізно ввечері — я вже збирався лягати спати. Кібернетик сказав, що я можу прийти до нього хоч би й зараз. Було близько одинадцятої, я сказав, що прийду, відтак одягнувся і поїхав. Лабораторія містилась у великій похмурій будівлі неподалік від автостради. Я не раз бачив її і вважав, що то — стара фабрика. Все навколо було огорнуте мороком. Жоден промінь не просочувався крізь глибоко вмуровані в стіну квадратні вікна. Не був освітлений і великий двір, оточений металевою огорожею з брамою. Кілька разів я натикався на якусь іржаву бляху, що скреготіла під ногами, на старі шини, так що встиг трохи роздратуватися, поки добрався до ледве примітних дверей і задзвонив умовленим способом, як і наказував Коркоран. Чекати довелося десь хвилин зо п'ять, поки сам Коркоран у сірому, пропаленому кислотою лабораторному халаті відчинив мені. В нього було надзвичайно худе, маслакувате обличчя, сиві вуса, на носі — окуляри з грубими лінзами. Один із вусів був коротший, ніби надгризений.

— Ідіть за мною, — сказав він без жодних церемоній.

Довгим, ледь освітленим коридором, де було повно якихось приладів, бочок, білих запорошених мішків із цементом, він підвів мене до великих сталевих дверей. Над ними горіла яскрава лампочка. Коркоран дістав з кишені халата ключ, відчинив і зайшов першим. Я — за ним. Крутими залізними сходами ми піднялися на другий поверх, і перед нами відкрилася велика фабрична зала зі скляним склепінням — кілька голих електролампочок не освітлювали, а лише позначали її напівтемний обшир. Зала була порожня, мертва, занедбана, високо під склепінням гуляли протяги, дощ, який починався, коли я підходив до Коркоранової садиби, періцив по темному й брудному склі, місцями, через розбиті шибки, вода потрапляла всередину. Коркоран, не звертаючи ні на що увагу, йшов поперед мене бляшаною галереєю, що аж гула від кроків; знову сталеві замкнені двері — за ними коридор, безладдя розкиданих уздовж стін абияк, наче під час утечі, різноманітних знарядь, укритих товстим шаром пилу; коридор завернув, вгору, вниз, у боки тягнулися схожі на зміїні шкури, переплутані трансмісійні паси. Мандрівка по просторах будівлі тривала, раз чи два Коркоран у місцях, де було геть темно, остерігав мене, що тут

сходинка, а тут — треба зігнутиись. Біля останніх з ряду сталевих, певно, протипожежних, подзьобаних заклепками дверей, він зупинився, відчинив їх — я зауважив, що, на відміну від інших, ці зовсім не заскрипіли, наче їхні завіси були щойно змащені. Ми ввійшли до високої, майже зовсім порожньої зали — Коркоран став посередині, там, де бетон підлоги був трохи світліший, схоже, що на тому місці стояв колись якийсь прилад, від якого zostалися тільки уламки лежака. Зі стін спускалися вертикально грубі стрижні — мимохіть виникла асоціація з кліткою. Згадалося те запитання про духів... До прутів були прилаштовані полиці, міцні, з підпорками, на них стояло кільканадцять чавунних скринь; знаєте, щось на взірєць тих скринь зі скарбами, що їх закопують пірати? Саме такі — з опуклими віками — були ті скрині, на кожній з них висіла, загорнута в целофан, біла табличка, схожа на ті, що їх вивішують на лікарняних ліжках. Високо під склепінням горіла запалена лампочка, але було надто темно, щоб я міг прочитати хоч слово з того, що було написано на тих картках. Скрині стояли у два ряди — одна над одною, і ще була одна трохи вище, яка стояла окремо — пам'ятаю, я порахував їх, вийшло парне число — чи то дванадцять, чи то чотирнадцять, вже точно не скажу.

— Тихий, — мовив до мене професор, не виймаючи рук з кишень халата, — вслухайтесь уважно в те, що тут є. Потім я розповім вам, а поки що слухайте.

Впадало в око, що він страшенно нетерплячий. Тільки-но розтуливши рота, він зразу хотів розкрити суть, обігнати слова, покінчити з ними, ніби кожна хвилина, яку він провів із кимось, була для нього втрачена.

Я заплющив очі й швидше із ввічливості, ніж із цікавості до звуків, яких, до речі, й не зауважив, входячи сюди, постояв хвилину нерухомо. Нічого особливого не почув. Якесь слабеньке гудіння електричного струму в обмотках чи щось подібне до цього, але, запевняю вас, це було настільки невиразно, що звук конаючої мухи заглушив би там усе інше.

— Ну, що ви чуєте? — запитав професор.

— Майже нічого, — зізнався я, — гудіння якесь... але це, певне, тільки шум у вухах...

— Ні, то не шум у вухах... Тихий, вслухайтеся уважніше, я не люблю повторювати, але кажу вам, бо ви мене не знаєте. Я не грубіян і не хам, яким мене вважають, але мене дуже дратують ідіоти, яким треба десять разів повторювати одне й те саме. Сподіваюся, що ви до них не належите.

— Побачимо, — відповів я. — Кажіть далі, професоре...

Той кивнув головою і, показуючи на ряди тих залізних скринь, сказав:

— Ви знаєтеся на електронних мізках?

— Лише настільки, наскільки це потрібно для навігації, — відповів я. — У теорії я не дуже сильний.

— Я так і гадав. Але це не має значення. Слушайте, Тихий, у цих скринях сховано найдосконаліші електронні мізки, які взагалі колись існували. Знаєте, в чому полягає їхня досконалість?

— Ні, — відповів я, і так воно й було насправді.

— У тому, що вони ні для чого не слугують, що абсолютно ні до чого не придатні, непотрібні — коротше кажучи, це втілені мною в життя, перетворені в матерію монади Ляйбніца¹...

Я чекав, а він говорив далі, і при цьому в напівмороці зали його сивий вус нагадував білястого потемряка, що тріпотів крильми біля рота.

¹ Ядром філософської системи німецького вченого та філософа Готфріда Ляйбніца (Gottfried Leibniz, 1646–1716) є вчення про «монади» — монадологія. Монада характеризується ним як проста, неподільна субстанція, здатна до активної діяльності і яка не змінюється у своїй внутрішній визначеності під впливом інших монад. Кожна монада відображує світ сама по собі, несе світовий порядок у собі.